

Usmonova Husnida Xudoberdi qizi

Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich talabasi

husnidausmonova36@gmail.com

+998953461133

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1924–1991-yillarda O'zbekiston SSRda xotin-qizlarni davlat va jamiyat boshqaruvi tizimiga jalb etishga qaratilgan gender siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda uning amaliy natijalari tarixiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganilgan. Tadqiqot davomida Sovet hokimiyatining ayollarni siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda faollashtirishga qaratilgan institutsional mexanizmlari, rahbarlik lavozimlariga tayinlash siyosati, partiyaviy nazorat tizimi va ijtimoiy modernizatsiya jarayonlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, xotin-qizlar, rahbar ayollar, gender siyosati, Sovet hokimiyati, davlat boshqaruvi, siyosiy faollik, ayollar masalasi, partiya organlari, mahalliy sovetlar, ayollar rahbarligi, ijtimoiy faollik, gender tengligi, Sovet modernizatsiyasi, xotin-qizlar siyosati.

Abstract: This article studies the main directions of gender policy aimed at involving women in the system of state and public administration in the Uzbek SSR in 1924–1991 and its practical results based on a historical-analytical approach. The study analyzes the institutional mechanisms of the Soviet government aimed at activating women in political, economic and social life, the policy of appointing them to leadership positions, the party control system and the processes of social modernization.

Keywords: Uzbek SSR, women, women leaders, gender policy, Soviet power, public administration, political activism, women's issues, party bodies, local soviets, women's leadership, social activism, gender equality, Soviet modernization, women's policy.

Аннотация: В данной статье на историко-аналитическом подходе исследуются основные направления гендерной политики, направленной на вовлечение женщин в систему государственного и общественного управления в Узбекской ССР в 1924–1991 годах, и её практические результаты. Анализируются институциональные механизмы советского правительства, направленные на активизацию женщин в политической, экономической и

общественной жизни, политика их назначения на руководящие должности, система партийного контроля и процессы социальной модернизации.

Ключевые слова: Узбекская ССР, женщины, женщины-лидеры, гендерная политика, советская власть, общественное управление, политический активизм, женские вопросы, партийные органы, местные советы, женское лидерство, социальный активизм, гендерное равенство, советская модернизация, женская политика

XX asrning birinchi choragidan boshlab Sovet hokimiyati tarkibiga kirgan O'zbekiston hududida amalga oshirilgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri xotin-qizlarning jamiyatdagi mavqeini o'zgartirish masalasi bo'ldi. Sovet mafkurasi ayollarni ishlab chiqarish, davlat boshqaruvi va jamoat hayotiga faol jalb etishni sotsialistik jamiyat qurishning muhim shartlaridan biri sifatida belgiladi. Shu sababli ayollar masalasi nafaqat ijtimoiy himoya yoki maishiy tenglik doirasida, balki davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rib chiqildi. O'zbekiston SSRda gender siyosati ayollarning savodxonligini oshirish, mehnat bozoriga jalb etish, siyosiy faolligini kuchaytirish va rahbarlik lavozimlariga tayyorlash kabi bir necha o'zaro bog'liq yo'nalishlar orqali amalga oshirildi. Sovet davri tarixshunosligida bu jarayon ko'pincha "Sharq ayollarini ozod qilish" konsepsiyasi bilan izohlangan bo'lsa, zamonaviy tadqiqotlarda ushbu siyosatning murakkab va ziddiyatli jihatlar ham alohida tahlil qilinmoqda[1.45-48].

1920-yillarning ikkinchi yarmida boshlangan "Hujum" kampaniyasi ayollarni ijtimoiy hayotga faol jalb etishga qaratilgan dastlabki keng ko'lamli tashabbuslardan biri bo'ldi. Kampaniya doirasida ayollarning savodxonligini oshirish, kasb-hunar o'rgatish, jamoat ishlariga jalb etish va diniy-an'anaviy cheklovlarni yumshatishga qaratilgan choralar amalga oshirildi. Shu bilan birga, bu jarayon ko'plab hududlarda qarshilik va ijtimoiy ziddiyatlar bilan kechdi. Mazkur siyosatni amaliy jihatdan ro'yobga chiqarishda ayollar bo'limi tashkiloti alohida rol o'ynadi. Ushbu tuzilma ayollarni partiya va sovet organlariga jalb qilish, ularga siyosiy ta'lim berish hamda mahalliy boshqaruv tizimida faol ishtirok etishga tayyorlash bilan shug'ullandi. Natijada 1930-yillarga kelib respublika miqyosida birinchi mahalliy ayol rahbarlar shakllana boshladi[2.64]. Dastlab ayollarning rahbarlikdagi ishtiroki ko'proq quyi bo'g'inlarda namoyon bo'lgan bo'lsa-da, keyinchalik sanoat, qishloq xo'jaligi, ta'lim va davlat boshqaruvi tizimlarida ularning ulushi ortib bordi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi yillarida erkaklar frontga safarbar etilgani natijasida ayollarning boshqaruvdagi ishtiroki sezilarli ravishda kengaydi va bu urushdan keyingi davrda ham davom etdi. 1950–1980-yillar O'zbekiston SSRda xotin-qizlarni rahbarlik tizimiga jalb etish siyosatining nisbatan institutsionallashtirilgan bosqichi hisoblanadi[3.132]. Bu davrda

ayollarning davlat boshqaruvi, partiya organlari, mahalliy sovetlar, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalaridagi vakilligi nafaqat mafkuraviy ko'rsatkich, balki modernizatsiya siyosatining amaliy natijasi sifatida baholandi. Ayollarni rahbarlikka tayyorlash va ularning siyosiy faolligini oshirish maqsadida partiya maktablari, kasbiy tayyorlov tizimlari va jamoat tashkilotlari faol ishlatildi.

Ushbu davrning eng muhim siyosiy arboblardan biri Yodgor (Yo'ldosh) Sodiqovna Nasriddinova bo'ldi. U 1920-yilda Qo'qonda tug'ilgan bo'lib, muhandislik ta'limini olgan va mehnat faoliyatini texnik mutaxassis sifatida boshlagan. Keyinchalik Komsomol hamda partiya tizimida faoliyat olib borib, respublika siyosiy elitasi tarkibiga kirdi. 1952–1955-yillarda O'zbekiston SSR qurilish materiallari sanoati vaziri, 1955–1959-yillarda Ministrlar Soveti raisining o'rinbosari lavozimlarida faoliyat yuritdi[4.88-89].

1959-yilda Yodgor Nasriddinova O'zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidiumi raisi etib saylandi va 1970-yilgacha ushbu lavozimda faoliyat olib bordi. U mazkur lavozimga tayinlangan birinchi mahalliy ayol siyosatchilardan biri sifatida tarixda qoldi. Keyinchalik Sovet Ittifoqi Oliy Soveti Millatlar Kengashi raisi lavozimida ham ishladi. Bu holat Sovet gender siyosati doirasida ayollarning eng yuqori siyosiy institutlarga kirib borish imkoniyatlari mavjud bo'lganini ko'rsatadi[5.234-236].

Biroq tarixiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayollarning yuqori lavozimlarga tayinlanishi har doim ham real siyosiy mustaqillik bilan birga kechmagan. Ko'plab qarorlar markaziy partiya apparati tomonidan shakllantirilgan bo'lib, ayol rahbarlarning siyosiy manevr imkoniyatlari ma'lum darajada cheklangan edi. Shunga qaramasdan, Yodgor Nasriddinovaning faoliyati O'zbekiston jamiyatida ayollarning siyosiy liderlik imkoniyatlari haqidagi tasavvurlarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatdi. Gender siyosatining iqtisodiy yo'nalishdagi natijalari Tursunoy Oxunova faoliyatida yaqqol namoyon bo'ldi. U Sovet O'zbekistonida qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash jarayonida faol qatnashgan ayollardan biri bo'lib, paxta terish kombaynini boshqarishi bilan tanildi. Tursunoy Oxunovaning mehnat faoliyati ayollarni og'ir jismoniy mehnatdan texnologik boshqaruv va ishlab chiqarish tashkilotchiligiga o'tkazish siyosatining amaliy namunasi sifatida talqin qilinadi. U brigadirlik, mexanizatorlik va o'quv-tarbiyaviy faoliyat orqali yuzlab yosh qizlarni texnika bilan ishlashga jalb etdi. Ayniqsa qishloq joylarda ayollar mehnatini modernizatsiya qilish jarayonida uning tajribasi namunaviy model sifatida targ'ib qilindi. Shu tariqa ayol rahbar obrazi nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy va ishlab chiqarish sohalarida ham shakllana boshladi.

Madaniyat sohasida Sovet gender siyosatining eng yorqin namoyandalaridan biri Tamara xonim hisoblanadi. Tamara Artyomovna Petrosyan 1906-yilda Marg'ilonda tug'ilgan bo'lib, O'zbekiston professional sahna san'ati tarixida alohida o'rin

egallaydi. U raqqosa, xonanda va xoreograf sifatida tanildi hamda ayollarning ommaviy madaniy hayotdagi ishtirokini kengaytirishga katta hissa qo'shdi[6.13-15].

Tamara xonim faoliyatining muhim jihatlaridan biri uning madaniy faoliyat bilan bir qatorda ijtimoiy-siyosiy hayotda ham ishtirok etganidadir. U O'zbekiston SSR Oliy Soveti deputati sifatida faoliyat yuritib, ayollarni san'at, ta'lim va jamoat ishlariga kengroq jalb etish tashabbuslarini qo'llab-quvvatladi. Uning xalqaro gastrollari Sovet Ittifoqining Sharq ayollarini modernizatsiya qilish siyosatini targ'ib qilish vositalaridan biri sifatida ham xizmat qildi. Adabiyot va jurnalistika sohasida Zulfiya Isroilova faoliyati alohida e'tiborga loyiqdir. U nafaqat taniqli shoir, balki uzoq yillar davomida "O'zbekiston xotin-qizlari" jurnali bosh muharriri sifatida faoliyat yuritdi. Ushbu jurnal ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish, ta'limga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va gender masalalarini ommalashtirishda muhim vositaga aylandi. Zulfiyaning ijodi va jamoat faoliyati orqali ayol obrazining yangi modeli — ma'rifatli, kasbiy faol, jamoatchilik hayotida faol ishtirok etuvchi ayol modeli targ'ib qilindi. Uning she'riyati va publitsistik merosida ayol mehnati, oilaviy mas'uliyat va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi bog'liqlik masalalari keng yoritilgan[7.92-96].

Ilm-fan tizimida ayollar rahbarligi institutining shakllanishida Rahima Hojiyevna Aminovanning hissasi muhim bo'ldi. U tarix fanlari doktori sifatida ilmiy maktab yaratgan, ilmiy rahbarlik qilgan va O'zbekiston tarixshunosligining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Rahbar olim sifatida uning faoliyati ayollarning ilm-fandagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qildi. Shu bilan birga, Sovet davrida ayollarning ilm-fanga jalb qilinishi son jihatidan o'sgan bo'lsa-da, akademik institutlar va strategik ilmiy boshqaruvning yuqori pog'onalarida erkaklar ustunligi uzoq vaqt davomida saqlanib qoldi. Madaniyat va jamoat hayoti tizimida faoliyat olib borgan ayol namoyandalardan yana biri Saodat Qobulova hisoblanadi. Uning san'at va ijtimoiy faoliyatdagi ishtiroki Sovet davrida ayollarning ommaviy madaniyat hamda jamoatchilik hayotidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan. Madaniyat sohasi Sovet siyosatida alohida ahamiyatga ega bo'lib, aynan shu yo'nalish orqali yangi ijtimoiy qadriyatlar va gender tasavvurlari shakllantirilishi ko'zda tutilgan edi. Shu sababli san'atkor ayollar faoliyati davlat tomonidan qo'llab-quvvatlandi hamda ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib qilindi[8.178-180].

Umuman olganda, Sovet davrida ayollarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtiroki bosqichma-bosqich kengayib bordi. Dastlabki davrlarda ayollar asosan ijtimoiy xizmatlar, ta'lim va madaniyat yo'nalishlarida faol bo'lgan bo'lsa, 1950–1980-yillarga kelib iqtisodiyot, ishlab chiqarish va ma'muriy boshqaruv sohalarida ham ularning ulushi ortdi. Ayniqsa, ta'lim, sog'liqni saqlash va yengil sanoat tarmoqlarida ayollar rahbarligi sezilarli darajada kengaydi. 1960–1980-yillar

davomida O'zbekiston SSR Oliy Soveti deputatlari tarkibida ayollar sonining muntazam ortib borishi kuzatildi. 1960-yillarda deputatlar tarkibida ayollar ulushi taxminan 25 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1980-yillarga kelib bu ko'rsatkich 34,9 foizga yetdi. Mazkur raqamlar Sovet Ittifoqining gender vakillik siyosati natijasi sifatida baholangan. Mahalliy sovetlar darajasida esa ayrim hududlarda ayollar vakilligi bundan ham yuqori bo'lgan. Shuningdek, 1970–1980-yillarda ta'lim, tibbiyot va yengil sanoat tizimlarida rahbarlik lavozimlarida ishlayotgan ayollar ulushi ayrim hollarda 40–60 foizgacha yetgan. Bu davrda ayollarning oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalaridagi soni ham sezilarli o'sdi. Ayollar orasida muhandislar, shifokorlar, pedagoglar va ilmiy xodimlar sonining ko'payishi boshqaruv salohiyatining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi[9.64-65].

Biroq ushbu natijalarni bir tomonlama baholash tarixiy jihatdan to'liq xulosa bermaydi. Chunki ayollarning rahbarlik tizimidagi ishtiroki ko'p hollarda markazlashgan siyosiy mexanizmlar va kvotalar orqali shakllantirilgan edi. Partiya organlari tomonidan belgilangan ko'rsatkichlar ko'pincha haqiqiy siyosiy ta'sir darajasini emas, balki vakillik ko'rsatkichlarini ifodalagan. Ayollarning siyosiy vakilligi ortgan bo'lsa-da, eng yuqori darajadagi qaror qabul qiluvchi institutlarda ularning ulushi nisbatan cheklangan holda qolgan. Respublika darajasidagi vazirliklar, Markaziy Qo'mita rahbariyati va strategik iqtisodiy tarmoqlarda erkaklar ustunligi davom etdi. Bu holat gender tengligining institutsional ko'rinishi bilan real siyosiy ta'sir o'rtasidagi tafovutni ko'rsatadi. Shuningdek, Sovet davri gender siyosatining muhim muammolaridan biri "ikki tomonlama yuklama" hodisasi bo'ldi. Ayollar bir vaqtning o'zida ham ishlab chiqarish va jamoat faoliyatida, ham oilaviy va maishiy mas'uliyatni bajarishga majbur bo'ldilar. Bu holat rasmiy ravishda tenglik e'lon qilingan bo'lsa-da, kundalik hayotda gender rollarining to'liq transformatsiyasi yuz bermaganligini ko'rsatadi.

Mahalliy an'analar va diniy qadriyatlar bilan bog'liq masalalar ham gender siyosatini amalga oshirish jarayonida muhim omil bo'lib qoldi. Ayniqsa qishloq hududlarida ayollarning rahbarlikka chiqishi sekinroq kechgan. Shu bilan birga, Sovet modernizatsiyasi natijasida ayollarning savodxonligi keskin oshdi, oliy ta'limga kirish imkoniyatlari kengaydi va kasbiy faoliyatning yangi yo'nalishlari shakllandi. 1939–1979-yillar oralig'ida mutaxassis va rahbar ayollar sonining bir necha baravar ortishi jamiyatning ijtimoiy tarkibida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, o'qituvchilar, shifokorlar, muhandislar va ilmiy xodimlar orasida ayollar ulushining ortishi kelajakdagi ayol rahbarlar avlodining shakllanishiga zamin yaratdi[10-211-214].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston SSRda amalga oshirilgan gender siyosati ayollarning ijtimoiy-siyosiy mavqeini sezilarli darajada o'zgartirdi va rahbar ayollar institutining shakllanishiga xizmat qildi. Yodgor Nasriddinova, Tursunoy Oxunova, Tamara xonim, Zulfiya Isroilova, Rahima Aminova, Saodat Qobulova singari ayollar faoliyati ushbu tarixiy jarayonning amaliy ifodasi bo'lib xizmat qildi.

Mazkur siyosat natijasida ayollar savodxonligi oshdi, iqtisodiy mustaqillik kuchaydi, siyosiy va jamoat hayotidagi ishtirok kengaydi hamda ayollar uchun yangi ijtimoiy liftlar vujudga keldi. Shu bilan birga, siyosatning mafkuraviy yo'naltirilgani, ma'muriy mexanizmlarga tayanishi va yuqori boshqaruv pog'onalarida to'liq tenglikka erishilmaganligi uning asosiy cheklovlari sifatida namoyon bo'ldi. Sovet davri tajribasi mustaqil O'zbekiston sharoitida gender siyosatini rivojlantirish, ayollar rahbarligini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy modernizatsiya jarayonlarini chuqurlashtirish uchun muhim tarixiy tajriba sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Пальванова Б. Эмансипация мусульманки: Опыт раскрепощения женщин советского Востока. – Москва: Наука, 1982. – С. 45-48.
2. Alimova D. A. O'zbekistonda xotin-qizlar masalasi: tarixshunoslik muammolari (XX asr). – Toshkent: Fan, 2009. – B. 64.
3. Убайдуллаева Р. А. Женский труд в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1979. – С. 132.
4. Мустафаев С. Элита Узбекистана: Историко-социологический анализ (XX век). – Ташкент: Академия, 2011. – С. 88-89.
5. Kamp Marianne. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – University of Washington Press, 2006. – P. 234-236.
6. Авдеева Л. А. Тамара Ханум. – Ташкент: Гослитиздат УзССР, 1960. – С. 13-15.
7. Тўаева М. Печать и раскрепощение женщин Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1984. – С. 92-96.
8. Алимова Д. А. Женский вопрос в Узбекистане: история и современность. – Ташкент: Фан, 2009. – С. 178-180.
9. Бабаходжаев А. Х. Социально-политическая активность женщин Узбекистана в условиях совершенствования социализма. – Ташкент: Фан, 1988. – С. 64-65.
10. Kamp Marianne. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – University of Washington Press, 2006. – P. 211-214.